

Biuro Dokumentacji Zabytków w Szczecinie

Korowód pokoleń

75 lat polskiego Pomorza Zachodniego

Materiały opracowane z okazji obchodów
Zachodniopomorskich Dni Dziedzictwa 2020

Szczecin 2020

Redakcja
dr Anna Bartczak, Maria Witek

Projekt okładki, opracowanie graficzne i skład
Monika Jagielska

© Copyright by Biuro Dokumentacji Zabytków i autorzy

ISBN 978-83-933448-6-4

Wydawca
Biuro Dokumentacji Zabytków
70-506 Szczecin, ul. Teofila Starzyńskiego 3-4
www.bdz.szczecin.pl

**BIURO
DOKUMENTACJI
ZABYTEKÓW
W SZCZECINIE**

Institucja Kultury
Samorządu Województwa
Zachodniopomorskiego

Druk i oprawa
wolumina.pl

Spis treści

Słowo wstępu	5
Słowo od Redakcji	7

BOGDAN MATŁAWSKI

Muzyka ludowa i jej przemiany na Pomorzu Zachodnim po 1945 roku w ramach Amatorskiego Ruchu Artystycznego. Muzykanci, kapele, zespoły śpiewacze, zespoły pieśni i tańca. Wybrane przykłady	9
--	---

KAMILA WÓJCIK

Zabytkowy kościół wiejski w Iwięcinie – wspólnota pokoleń	31
---	----

IZABELA STRZELECKA

„Reklama dźwignią handlu” – czyli o tym, co promowano w szczecińskiej prasie na początku XX wieku – wybór subiektywny	49
---	----

DR ANDRZEJ WOJCIECH FELIŃSKI

W drogę! Światowe podróże „Stowerem” i „Junakiem”	69
---	----

KATARZYNA LISIECKA

W poszukiwaniu nowego domu. Osadnictwo na ziemiach szczecińskich w latach 1945–1950 na wybranych przykładach	91
--	----

ANNA LEW-MACHNIAK

Helena Kurcysz – architektka Szczecina	107
--	-----

ARKADIUSZ TROCHANOWSKI

Współpraca parafii greckokatolickiej w Wałczu z Muzeum Ziemi Wałeckiej	115
--	-----

MICHAŁ DWORCZYK, PIOTR MALIŃSKI

Korowód pokoleń na szlaku nadodrzańskich walk. Zmiany atrakcyjności turystycznej Rejonu Pamięci Narodowej Cedynia-Gozdowice-Siekierki – na przykładzie lokalnych placówek muzealnych	133
--	-----

ALEKSANDRA HAMBERG-FEDEROWICZ

Ratowanie dziedzictwa architektury – sztafeta pokoleń na Pomorzu Zachodnim	157
--	-----

Michał Dworczyk, Muzeum Pamiątek 1. Armii Wojska Polskiego oraz Dziejów Ziemi Mieszkowickiej w Mieszkowicach

Piotr Maliński, Instytut Historyczny Uniwersytetu Szczecińskiego

Korowód pokoleń na szlaku nadodrzańskich walk. Zmiany atrakcyjności turystycznej Rejonu Pamięci Narodowej Cedynia-Gozdowice-Siekierki – na przykładzie lokalnych placówek muzealnych

Wprowadzenie

75-lecie przyłączenia do Polski Ziemi Zachodnich i Północnych¹ sprzyja spojrzeniu w przeszłość i humanistycznej refleksji nad zjawiskami i procesami, które miały miejsce w owym czasie na tym obszarze. Autorzy zdecydowali się przy tej okazji przyjrzeć miejscu wyjątkowemu na mapie Polski – Rejonowi Pamięci Narodowej (RPN) Cedynia-Gozdowice-Siekierki, który znajduje się w powiecie gryfińskim w województwie zachodniopomorskim, na obszarze gmin Cedynia i Mieszkowice.

Celem niniejszego tekstu jest prześledzenie zmieniającej się na przestrzeni lat popularności i atrakcyjności turystycznej RPN, związanej z przemianami społeczno-politycznymi zachodzącymi w Polsce – ze szczególnym uwzględnieniem losów tamtejszych placówek muzealnych. Założenie, jakie przyświecało autorom, to interdyscyplinarne ujęcie opisanych problemów, pozwalające na uchwycenie ich wielowymiarowości i różnych społeczno-kulturowych konotacji. Zastosowano zatem metody: historyczną i etnologiczną². Wykorzystano w tym celu wielorakie kategorie źródeł: od dokumentów pisanych i ikonograficznych ze zbiorów archiwalnych i muzealnych, poprzez publikacje z zakresu różnych dyscyplin nauki, aż po publicystyczne artykuły prasowe i internetowe. Jako że piszący te słowa znają najnowsze z przedstawionych wydarzeń z autopsji – gdyż mieli okazję być ich uczestnikami – wykorzystali także technikę obserwacji uczestniczącej, typową dla etnologicznych badań terenowych. W strukturze tekstu przyjęto porządek chronologiczny: od zakończenia II wojny światowej do czasów współczesnych.

Po wojnie

Rok 1945 przyniósł zakończenie działań wojennych w Europie. Konferencja w Poczdamie usankcjonowała wizję Józefa Stalina w sprawie oblicza Europy Wschodniej, w wyniku

¹ M. Dąbrowska, „Wyzwolenie” i polski początek – 75. rocznica przyłączenia Ziemi Zachodnich i Północnych do Polski, „Biuletyn Instytutu Zachodniego” 2020, nr 18, s. 1–8.

² Autor tekstu jest historykiem, absolwentem Uniwersytetu Szczecińskiego (US), natomiast współautor – etnologiem zatrudnionym na tej uczelni.

czego polska administracja objęła tereny położone na wschód od Odry³. Pociągnęło to za sobą wielką migrację ludności. W krótkim czasie nastąpiło wysiedlenie tamtejszych Niemców za Odrę⁴. Opuszczone przez nich gospodarstwa i mieszkania zasiedlili m.in. zdemobilizowani żołnierze 1. Armii Wojska Polskiego oraz dotychczasowi mieszkańcy wschodnich i centralnych regionów Polski⁵.

Osadnicy wojskowi, „repatrianci” i osiedleńcy z ziem centralnej Polski przybywali na tzw. Ziemie Odzyskane z nadzieją na znalezienie „swojego” miejsca w trudnej powojennej rzeczywistości. Z pewnością nie było to łatwe na terenach obfitujących w obce elementy kulturowo-cywilizacyjne, a do tego spustoszonych przez działania wojenne i rozgrabionych po wojnie przez „trofiejszczyków” i szabrowników⁶. Ponadto wśród nowych osiedleńców panowała też niepewność jutra, przekonanie, że zaraz wybuchnie nowy konflikt zbrojny – i po raz kolejny trzeba będzie szukać nowego domu.

Władze centralne i lokalne stanęły więc nie tylko przed problemem zasiedlenia Ziem Zachodnich, lecz także zjednoczenia masy wielokulturowej wokół wspólnych wartości⁷. Zaczęto zatem szukać różnych sposobów skonsolidowania społeczeństwa, podkreślając m.in. osiągnięcia na polu gospodarczym, społecznym, sięgano też coraz częściej także do przeszłości: *nieprzypadkowo lata powojenne obfitowały w prace o początkach państwa polskiego oraz dokumentujące słowiański autochtonizm na tych terenach*⁸. Zaczęto też upamiętniać walki stoczone przez polskich żołnierzy podczas II wojny światowej.

³ S. Jankowiak, *Jakie powinny być zachodnie granice Polski? Argumenty nie tylko polityczne*, [w:] *„Ziemie Odzyskane”. W poszukiwaniu nowych narracji*, red. E. Kledzik, M. Michalski, M. Praczyk, Poznań 2018, s. 233–236.

⁴ R. Ryss, *Polscy osadnicy nad Odrą po 1945 roku – historia bez precedensu*, „Rocznik Chojeński” 2018, t. X, s. 254.

⁵ M. Jania-Szczechowiak, *Dom zły? Obraz domu na „Ziemiach Odzyskanych” we wspomnieniach Kresowiaków osiedlonych na „Polskim Dzikim Zachodzie” w latach 1944–1945*, [w:] *„Ziemie Odzyskane”. W poszukiwaniu nowych narracji*, red. E. Kledzik, M. Michalski, M. Praczyk, Poznań 2018, s. 332.

⁶ R. Ryss, *Polscy osadnicy nad Odrą...*, s. 256.

⁷ Według Roberta Klementowskiego, zagospodarowywanie tzw. Ziem Zachodnich było jednym z najistotniejszych, obok przejmowania władzy przez komunistów, procesów w dziejach Polski po II wojnie światowej. Niosło ze sobą bowiem szereg konsekwencji natury nie tylko politycznej (w skali lokalnej i międzynarodowej), ale też demograficznej, gospodarczej, a nawet kulturowej. R. Klementowski, *„...szli wszędzie, dokąd ich partia posłała...” – „Odzyskiwanie” Ziem Zachodnich w kontekście polityki pamięci historycznej władz po 1945 roku*, [w:] *„Ziemie Odzyskane” W poszukiwaniu nowych narracji*, red. E. Kledzik, M. Michalski, M. Praczyk, Poznań 2018, s. 279.

⁸ P. Migdałski, *„...w tej strażnicy Rzeczypospolitej”. Rejon Pamięci Narodowej Cedynia-Gozdowice-Siekierki*, Szczecin–Poznań 2007, s. 9.

Stare Łysogórki

Na ziemi mieszkowickiej, na której polscy żołnierze wbili pierwszy⁹ polski słup graniczny nad Odrą (w Czelinie) 27 lutego 1945 r., a w połowie kwietnia tegoż roku sforowali rzekę (w rejonie Siekierok) powstały takie „obiekty pamięci”¹⁰. Pierwszym z nich był Cmentarz Wojenny Żołnierzy 1. Armii Wojska Polskiego, zwany często „siekierkowskim”, choć w istocie położony w północnej części Starych Łysogórek. Jego początki sięgają 1945 roku¹¹. Na obszarze nekropolii spoczęły prawie dwa tysiące żołnierzy poległych podczas operacji berlińskiej, upamiętniono także przeszło tysiąc zaginionych¹². W kolejnych latach władze zaczęły organizować na cmentarzu różne manifestacje patriotyczne. Pierwsza z nich najprawdopodobniej miała miejsce 12 października 1953 roku z okazji Dnia Wojska Polskiego. W ówczesnej prasie można znaleźć informacje, że w uroczystościach na cmentarzu udział wzięli m.in. przedstawiciele partii, uczestnicy forsowania Odry oraz *robotnicy ze Szczecińskiej Stoczni, huty i portowcy. Przyjechali chłopi z Cedyni, Chojny, Morynia, robotnicy z PGR-ów i chłopi ze spółdzielni produkcyjnych*¹³. W 1957 roku nekropolia była miejscem pierwszego apelu poległych, w którym wzięło udział około 4 tys. osób. Dwa lata później zapoczątkowano tam uroczystości upamiętniające forsowanie Odry¹⁴.

Cmentarz wojenny w Starych Łysogórkach, trzeci co do wielkości pod względem liczby pochowanych żołnierzy Ludowego Wojska Polskiego (LWP) w Polsce¹⁵, stawał się coraz ważniejszy dla władz państwowych, które zaczęły przeznaczać środki finansowe na rozmaite prace budowlane i remontowe¹⁶. Zapadła także decyzja o budowie osiemnastometrowego Pomnika Wdzięczności Żołnierzom 1. Armii Wojska Polskiego autorstwa

⁹ Określenie tego słupa jako „pierwszego” (spotykane w większości publikacji na jego temat) może być nieco mylące – wzięwszy pod uwagę, że przedwojenna granica Polski z Niemcami też przecież przebiegała na Odrze (od ujścia Olzy do okolic Raciborza) i z pewnością stały na niej znaki graniczne. Należałoby zatem uściślić – był to pierwszy polski słup graniczny wbity nad Odrą w 1945 roku. Por. A. Czerkowski, M. Dunin-Wąsowicz, *Czelin. Pierwszy polski słup graniczny na Odrze*, Warszawa 1970.

¹⁰ P. Migdalski, *Gozdowickie miejsca pamięci w Polsce Ludowej*, [w:] *IV Nadodrzańskie Spotkania z Historią 2016*, red. A. Chłodziński, Pruszcz Gdański–Mieszkowice 2016, s. 162.

¹¹ W. Stanisławski, *Cmentarz żołnierzy 1 Armii Wojska Polskiego w Siekierkach*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1989, nr 4, s. 3.

¹² Autor nieznan, *Cmentarze wojenne*, [w:] *Historia i pamięć. Cmentarze powiatu gryfińskiego*, opr. M. Baczyńska-Padjasek, S. Cieśla, Gryfino–Szczecin 2012, s. 88.

¹³ B. Rędzioch, *Z ich krwi wyrasta nowa Polska*, „Kurier Szczeciński” 1953, nr 244, s. 3.

¹⁴ W. Stanisławski, *Cmentarz żołnierzy...*, s. 14.

¹⁵ B. Affek-Bujalska, *Groby i cmentarze żołnierzy Wojska Polskiego poległych w latach 1944–1945*, „Przeszłość i Pamięć” 1999, nr 2, s. 31, tab. 2. Większe są jedynie nekropolie w Wałczu-Bukowinie i Zgorzelcu.

¹⁶ M. Maliński, M. Dworczyk, *Krzyże nad Odrą. Nowe lapidarium z dawnych pomników nagrobnych w Rejonie Pamięci Narodowej*, [w:] *IV Nadodrzańskie Spotkania z Historią*, red. A. Chłodziński, Pruszcz Gdański–Mieszkowice, s. 187.

Sławomira Lewińskiego¹⁷. W dniu 15 października 1961 roku nastąpiło odsłonięcie monumentu zaprojektowanego przez szczecińskiego rzeźbiarza. Towarzyszyła temu duża manifestacja, w której udział wzięli przedstawiciele władz państwowych i wojskowych, mieszkańcy oraz uczestnicy zlotów motorowych i kolarskich, które zorganizowano w tym właśnie czasie¹⁸. Uroczyste odsłonięcie pomnika zbiegło się z otwarciem Muzeum Pamiątek 1. Armii Wojska Polskiego w położonym nieopodal cmentarza ponemieckim budynku – w którym mieściło się dowództwo pododdziału odpowiedzialnego za akcję ekshumacyjną, rozpoczętą w 1945 roku¹⁹.

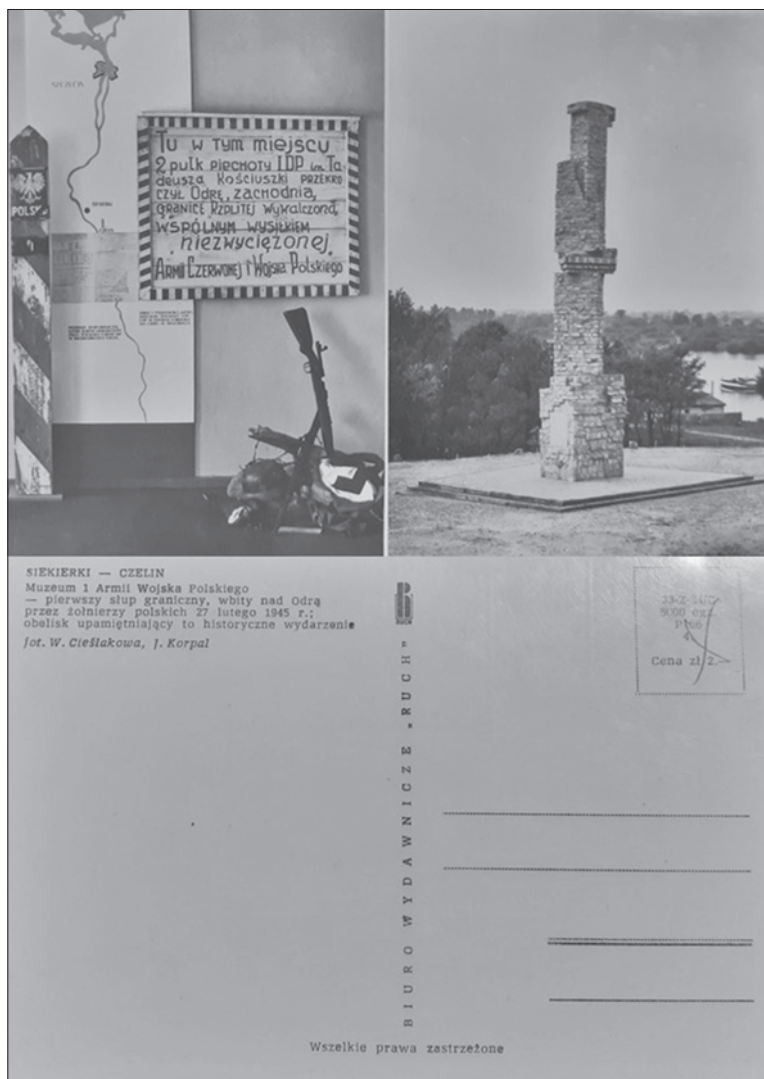
Wojskowa warta honorowa i grupa zuchów pod Pomnikiem Wdzięczności Żołnierzom 1. Armii Wojska Polskiego (projekt S. Lewiński, 1961) na Siekierkowskim Cmentarzu Wojennym Żołnierzy 1. Armii Wojska Polskiego w Starych Łysogórkach, prawdopodobnie 1961. Fot. autor nieznan, zdjęcie z albumu „Ob[ywatelowi] Wiceministrowi Obrony Narodowej Szefowi Sztabu Generalnego Wojska Polskiego gen[erałowi] broni Jerzemu Bordziłowskiemu w rocznicę XX-lecia Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej od stanu osobowego 5 M[azurskiej] B[rygady] Sap[erów], Szczecin-Podjuchy, 22.07.64 r.”. Ze zbiorów Muzeum Wojsk Inżynieryjnych i Chemicznych we Wrocławiu (oddział Muzeum Wojsk Lądowych w Bydgoszczy), nr inw. 2116/51, reprodukcja P. Maliński

¹⁷ Archiwum Państwowe w Szczecinie, Zespół Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Szczecinie, sygn. 4158, „Cmentarz I Armii Wojska Polskiego w Siekierkach nad Odrą (ewidencja poległych, wykonanie tablicy pamiątkowej, plan sytuacyjny)”, k. 31.

¹⁸ P. Migdalski, *Dzieje cmentarza wojennego żołnierzy 1. Armii Wojska Polskiego w Siekierkach, [w:] Tym samym pociągami... Przesiedlenia przymusowe, procesy dezintegracyjne i integracyjne na Pomorzu Zachodnim i ziemi lubuskiej w latach 1939–1945 w wyborze prac magisterskich powstałych na seminarium Jana M. Piskorskiego*, red. K. Marciszewska, P. Migdalski, Chojna-Szczecin 2013, s. 147; E. Wituszyński, *Siekierki, niedziela 15.X.1961*, „Kurier Szczeciński” 1961, nr 244, s. 1–3.

¹⁹ W. Stanisławski, *Cmentarz żołnierzy...*, s. 4.

Z okazji otwarcia placówki gen. Stanisław Popławski napisał w pamiątkowej *Złotej księdze* (zachowano oryginalną pisownię): *Muzeum niech będzie, miejscem gdzie młodzież będzie przywracała chwałę oręża Polskiego w walce o wyzwolenie Ojczyzny z hitlerowskiej niewoli. Życzę wam powodzenia Gen. Armii d-ca 1ej AWP Popławski 15.10.1961*²⁰.

Awers i rewers karty pocztowej z reprodukcjami zdjęć fragmentu ekspozycji stałej Muzeum 1. Armii Wojska Polskiego oraz obelisku czelińskiego, prawdopodobnie 1966 r.
Fot. W. Cieślakowa i J. Korpala, ze zbiorów prywatnych M. Dworczyka

²⁰ Muzeum Pamiątek 1. Armii Wojska Polskiego oraz Dziejów Ziemi Mieszkowickiej, *Złota Księga*, Siekierki 1961, brak paginacji.

W niewielkim budynku jedno z pomieszczeń mieściło ekspozycję poświęconą postaci księcia Mieszka I, w drugiej sali zgromadzono z kolei pamiątki po uczestnikach forsowania Odry tj. zdjęcia, dokumenty, umundurowanie, ciężki karabin maszynowy, rusznicę przeciwpancerną, moździerz itp.

Pierwszym kustoszem muzeum został kombatant Marian Flisiński, który opiekował się także cmentarzem wojennym. Co ciekawe, na łamach „Kuriera Szczecińskiego” pojawiła się w tym czasie informacja, że gospodarzami placówki muzealnej w Starych Łysogórkach były władze gminne w Cedyni²¹.

Gozdowice

Cztery lata później, w 20. rocznicę forsowania Odry, czyli 16 kwietnia 1965 r. w gminie Mieszkowice powołano do życia drugą placówkę – Muzeum Pamiątek Wojsk Inżynieryjnych 1. Armii Wojska Polskiego w Gozdowicach²². Otwarcia dokonali przedstawiciele ówczesnych władz państwowych, m.in. wiceminister obrony narodowej gen. Jerzy Bordsziłowski. Uroczystość została poprzedzona manifestacją, która odbyła się na cmentarzu w Starych Łysogórkach. Delegacja wojskowych oficjeli odwiedziła tamtejsze Muzeum Pamiątek 1. Armii Wojska Polskiego, by następnie udać się do Gozdowic. W tej niewielkiej wsi nad Odrą złożono kwiaty pod Pomnikiem Saperskim oraz otwarto Muzeum Pamiątek Wojsk Inżynieryjnych 1. Armii Wojska Polskiego²³. Z archiwalnego zapisu w pierwszej księdze odwiedzin wynika, że w dniu otwarcia placówki zwiedziło ją aż 1500 osób, m.in. ministerialne delegacje z Warszawy i wycieczki kombatantów z całej Polski²⁴.

Warto zaznaczyć, że muzeum mieściło się w budynku, w którym podczas walk nad Odrą w 1945 roku znajdował się punkt dowodzenia szefa wojsk inżynieryjnych 1. Armii Wojska Polskiego (którym *nota bene* był wspomniany gen. J. Bordsziłowski) i dowódcy 6. Batalionu Pontonowo-Mostowego. Ze względów historycznych lokum to nadawało się więc idealnie, by stworzyć w nim muzeum poświęcone wojskom inżynieryjnym. Jeszcze w 1965 roku do Gozdowic zaczęto przywozić pierwsze eksponaty z poszczególnych jednostek wojskowych²⁵. Pierwszym opiekunem muzeum i współtwórcą jego ekspozycji stałej został st. szer. Andrzej Kraska²⁶.

²¹ E. Wituszyński, *Siekierki, niedziela...*, s. 3.

²² P. Pawłowski, *Muzeum Pamiątek Wojsk Inżynieryjnych 1. Armii Wojska Polskiego w Gozdowicach na szlaku zachodniopomorskich muzeów wojskowych*, [w:] *Nadodrzańskie spotkania z historią 2014. II Polsko-Niemiecka Konferencja Naukowa, Mieszkowice, 25 kwietnia 2014 r. Treffen mit der Geschichte an der Oder 2014. 2. Deutsch-Polnische Wissenschaftliche Konferenz, Mieszkowice (Bärwalde Nm.), 25. April 2014.*, red. A. Chludziński, Pruszcz Gdański–Mieszkowice 2014, s. 339–348.

²³ E. Wituszyński, *Uroczystości na polu chwały*, „Kurier Szczeciński” 1965, nr 91, s. 1–2; tenże, *Dziś uroczystości 20-lecia forsowania Odry w Siekierkach*, „Kurier Szczeciński” 1965, nr 90, s. 1–2.

²⁴ H. Simiński, *Budowa muzeum w Gozdowicach i pozyskanie pierwszych eksponatów*, „Rocznik Chojeński” 2013, t. 5, s. 239.

²⁵ Tamże, s. 235–237.

²⁶ Autor nieznany, *Muzeum Pamiątek Wojsk Inżynieryjnych 1. Armii Wojska Polskiego w Gozdowicach*, „Gazeta Muzealna” 2012, nr 4, s. 10.

Warta honorowa pod Pomnikiem Saperów (projekt S. Skierś, 1952) w Gozdowicach, 1952 r. Fot. autor nieznan, zdjęcie z albumu „Odświeżenie Pomnika Bohaterom Saperom i Pontonierom w Gozdowicach 16.IV.1952 r.” ze zbiorów Muzeum Wojsk Inżynieryjnych i Chemicznych we Wrocławiu (oddział Muzeum Wojsk Lądowych w Bydgoszczy), nr inw. 2116/18, reprodukcja P. Maliński

Opuszczony i częściowo zrujnowany budynek w Gozdowicach, w którym w 1965 roku otwarto Muzeum Pamiątek Wojsk Inżynieryjnych 1. Armii Wojska Polskiego, przed 1964 r. Fot. autor nieznan, zdjęcie z albumu „Ob[ywatelowi] Wiceministrowi Obrony Narodowej...”, ze zbiorów Muzeum Wojsk Inżynieryjnych i Chemicznych we Wrocławiu (oddział Muzeum Wojsk Lądowych w Bydgoszczy), nr inw. 2116/51, reprodukcja P. Maliński

Cedynia

W latach sześćdziesiątych XX wieku władze Polski ludowej zwiększyły swoją aktywność w zakresie prowadzenia polityki pamięci historycznej²⁷. Coraz liczniej zaczęły powstawać obiekty o charakterze kommemoratywnym, tzw. znaki pamięci²⁸.

W Cedyni z okazji uroczystości Tysiąclecia Państwa Polskiego w 1966 roku na tamtejszym grodzisku odsłonięto pamiątkową płytę²⁹. W tym samym czasie z inicjatywy Władysława Filipowiaka, ówczesnego dyrektora Muzeum Pomorza Zachodniego w Szczecinie, rozpoczęło też działalność cedyńskie Muzeum Regionalne, funkcjonujące do dziś dnia.

Grupa młodzieży szkolnej przy głazie pamiątkowym na Górze Czycibora koło Cedyni, w miejscu którego postawiono w 1972 roku Pomnik Polskiego Zwycięstwa nad Odrą, przed 1964 r.
Fot. autor nieznany, zdjęcie z albumu „Ob[ywatelowi] Wiceministrowi Obrony Narodowej...”,
ze zbiorów Muzeum Wojsk Inżynieryjnych i Chemicznych we Wrocławiu
(oddział Muzeum Wojsk Lądowych w Bydgoszczy), nr inw. 2116/51, reprodukcja P. Maliński

W następnych latach władze ogólnopolskie we współpracy z innymi podmiotami wszczęły przygotowania do organizacji obchodów tysiąclecia bitwy pod Cedynią³⁰. Nazwa ta odnosi się do zbrojnego starcia z 972 roku, opisanego przez Thietmara z Merseburga, podczas którego wojska Mieszka I i jego brata Czycibora pokonały oddziały margrabiego Marchii Łużyckiej Hodona i hrabiego Siegfrieda von Walbeck. Według kronikarza bitwa ta rozegrała się opodal miejscowości, której nazwa zapisana w transkrypcji łacińskiej brzmi

²⁷ R. Klementowski, „...szli wszędzie...”, s. 280.

²⁸ P. Migdałski, *Gozdowickie miejsca pamięci...*, s. 162.

²⁹ Tenże, *Obchody Tysiąclecia Państwa Polskiego w Cedyni (badania naukowe, uroczystości w 1959 i 1966 roku)*, „Rocznik Chojeński” 2016, t. VIII, s. 278.

³⁰ Zob. tenże, „...w tej strażnicy Rzeczypospolitej”..., s. 35–40.

Cidini. Co najmniej kilku polskich badaczy uznało, że chodzi o Cedynię – taka interpretacja (choć podważana przez językoznawców i historyków) odpowiadała władzom PRL, głoszącym etos powrotu na ziemię Piastów (tzw. Ziemię Odzyskane)³¹. Dlatego dokładnie w tysięczną rocznicę bitwy pod Cedynią, w miejscu dotychczasowego niewielkiego głazu pamiątkowego na Górze Czciwora, odsłonięto wyniosły Pomnik Polskiego Zwycięstwa nad Odrą. Monument wysokości 15 metrów, projektu Czesława Wronki i Stanisława Biźka, przedstawia zrywającego się do lotu orła z rozpostartymi skrzydłami³². Udział w patriotycznej manifestacji wzięło 50 tys. osób, które oprócz odsłonięcia pomnika mogły zobaczyć m.in. akrobacje lotnicze. Szczegółowe relacje z obchodów opublikowano w „Kurierze Szczecińskim”³³.

Rejon Pamięci Narodowej – powstanie, rozkwit i stagnacja

Przy okazji obchodów milenium bitwy pod Cedynią władze wojewódzkie wpadły na pomysł połączenia nadodrzańskich miejsc pamięci w jedną całość – w ramach tworu nazwanego „Rejonem Pamięci Narodowej”. Miał on legitymizować obecność Polaków nad dolną Odrą poprzez upamiętnienie ich zmagania z „żywiołem niemieckim”. Powołano go do życia uchwałą Państwowej Wojewódzkiej Rady Narodowej w Szczecinie w dniu 16 maja 1973 r.³⁴ Według założeń programowych RPN miał objąć siedem miejscowości, podzielonych na trzy obszary (od południa ku północy):

1. *Czelin – upamiętnienie wbicia wspomnianego polskiego słupa granicznego przez żołnierzy 6. Warszawskiego Samodzielnego Zmotoryzowanego Batalionu Pontonowo-Mostowego 27 lutego 1945 r.;*
2. *Gozdowice, Stare Łysogórki, Siekierki i Stara Rudnica – w związku z forsowaniem Odry i walkami toczonymi nad rzeką przez 1. Armię Wojska Polskiego w kwietniu 1945 roku;*
3. *Osinów Dolny i Cedynia – z okazji bitwy pod Cedynią w 972 roku, a także walk w 1945 roku (1. Samodzielna Brygada Moździerzy, wchodząca w skład LWP, brała tam udział w likwidacji niemieckiego przyczółka na wschodnim brzegu Odry)*³⁵.

W następnych latach RPN, dzięki korzystnej koniunkturze politycznej, wzbogacił się o kolejne miejsca pamięci, których budowa została sfinansowana z funduszy centralnych. Były to m.in. pomnik w Osinowie Dolnym poświęcony polskim

³¹ P. Maliński, *Obchody 71. rocznicy forsowania Odry. Badacze z US w Rejonie Pamięci Narodowej*, „Przegląd Uniwersytecki – pismo Uniwersytetu Szczecińskiego” 2016, nr 4–6, s. 66–67.

³² T. Duda, *Góra Czciwora koło Osinowa Dolnego*, [w:] *Kanon krajoznawczy województwa zachodniopomorskiego*, red. M. Duda, T. Duda, R. Śledziński, Szczecin 2014, s. 76.

³³ A. Krajewska, H. Żywczak, *Odsłonięcie Pomnika Polskiego Zwycięstwa nad Odrą*, „Kurier Szczeciński” 1972, nr 149, s. 1, 4–5.

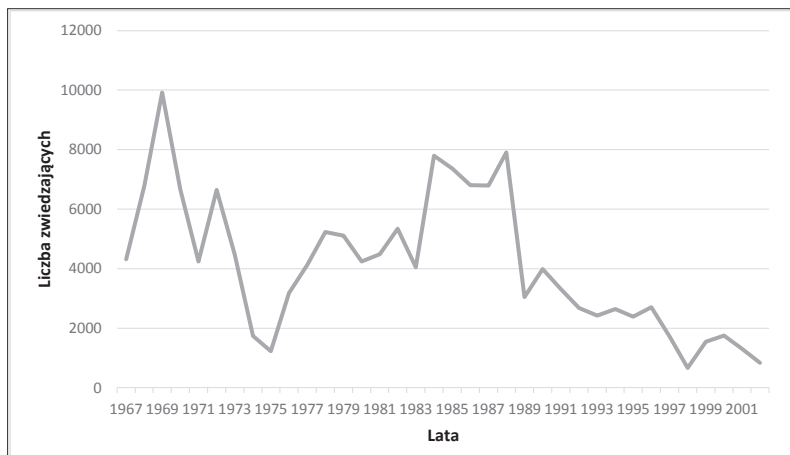
³⁴ P. Migdałski, „...w tej strażnicy Rzeczypospolitej” ..., s. 40–41.

³⁵ M. Erenc, *Udział 1 Brygady Moździerzy Wojska Polskiego w likwidacji niemieckiego przyczółka pod Cedynią w 1945 roku*, „Przegląd Zachodniopomorski” 1992, t. VII, z. 4, s. 153–157.

kanonierom-moździerzystom i pomnik w Siekierkach (oba zaprojektowane przez Czesława Wronkę i odsłonięte w 1974 roku)³⁶.

W tym okresie RPN był dość popularnym miejscem wycieczek szkolnych i zakładowych oraz krajowych i zagranicznych delegacji, które odwiedzały tamtejsze miejsca pamięci z okazji corocznych obchodów rocznicowych forsowania Odry, Dnia Zwycięstwa czy Dnia Wojska Polskiego. Z tej okazji organizowano także ogólnopolskie zloty, spływy i rajdy, których meta znajdowała się w RPN. Można stwierdzić, że stał się on w ten sposób celem turystyki zorganizowanej – i to na dużą skalę. Świadczy o tym choćby fakt wydania drukiem dwóch przewodników turystycznych po RPN³⁷. Choć trudno byłoby oszacować liczbę osób odwiedzających w danych latach cmentarz w Starych Łysogórkach bądź składających kwiaty pod pomnikami w Czelinie, Gozdowicach, Siekierkach czy Osinowie Dolnym, można jednak zaczerpnąć dane statystyczne z zestawień frekwencji zwiedzających muzea, udokumentowanych liczbą sprzedanych (lub wydanych bezpłatnie) biletów. Ewidencję taką, pochodzącą z Muzeum Regionalnego w Cedyni, a obejmującą lata 1967–2002, opublikował w swoim opracowaniu monograficznym RPN Paweł Migdalski³⁸. Analizując zebrane przez niego dane można zaobserwować dość wyraźną tendencję spadkową, która rozpoczyna się pod koniec lat osiemdziesiątych.

Analogiczny trend można odczytać na wykresie obrazującym frekwencję w Muzeum Pamiątek 1. Armii Wojska Polskiego w Starych Łysogórkach.

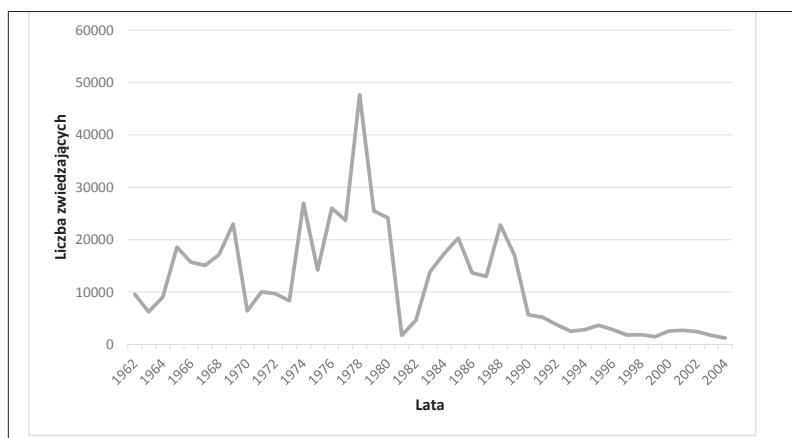

Frekwencja w Muzeum Regionalnym w Cedyni w latach 1967–2002. Źródło: P. Migdalski, „...w tej strażnicy Rzeczypospolitej”. Rejon Pamięci Narodowej Cedynia-Gozdowice-Siekierki, Szczecin–Poznań 2007, s. 72–73

³⁶ P. Migdalski, „...w tej strażnicy Rzeczypospolitej”..., s. 42.

³⁷ K. Pohl, *Cedynia-Siekierki*, Szczecin 1978; też, *Rejon Pamięci Narodowej Cedynia-Siekierki*, Szczecin 1985.

³⁸ P. Migdalski, „...w tej strażnicy Rzeczypospolitej”..., s. 72–73.

Frekwencja w Muzeum Pamiątek 1. Armii Wojska Polskiego w Starych Łysogórkach w latach 1962–2004. Źródło: Opracowanie własne Michała Dworczyka na podstawie książki rejestrów wycieczek Muzeum Pamiątek 1. Armii Wojska Polskiego w Siekierkach

Znaczący spadek liczby zwiedzających oba rzeczony muzea odzwierciedlać może regres popularności całego RPN, który miał miejsce pod koniec ubiegłego wieku. Należy wiązać go z ówczesnymi przemianami politycznymi i ustrojowymi, które sprawiły, że kultywowanie pamięci o berlingowcach (walczących u boku Armii Czerwonej) znacznie straciło na popularności, co więcej – zaczęło budzić niechęć i sprzeciw społeczny.

Nadodrzańskie muzea w nowej rzeczywistości

Na tym tle należy uznać za symptomatyczne incydenty, które miały miejsce w Gozdowickim muzeum w latach 1996 i 1998. Nieznani sprawcy dwukrotnie włamali się do placówki, zdewastowali ją i wzniecali pożar, który zniszczył część ekspozycji. Sprawą zainteresowały się media, które nagłośniły również fakt niedoinwestowania muzeum³⁹. Po włamaniu i pożarze stan ekspozycji w nieogrzewanym budynku był tak zły, że pojawiły się nawet pomysły na przeniesienie ich do Starych Łysogórek i zamknięcia muzeum w Gozdowicach w celu obniżenia kosztów utrzymania RPN⁴⁰. Choć ostatecznie nie doszło do tego, placówka musiała zawiesić na jakiś czas działalność. Uruchomiono ją ponownie dopiero 15 kwietnia 2000 roku, po interwencji Związku Byłych Żołnierzy Zawodowych i Oficerów Rezerwy Wojska Polskiego ze Stargardu Szczecińskiego⁴¹.

³⁹ A.D. Liskowacki, *Spalili ci już, ojciec, te twoje medale... Ogień pod muzeum*, „Kurier Szczeciński” 1996, nr 64, s. 19.

⁴⁰ Muzeum Pamiątek 1. Armii WP oraz Dziejów Ziemi Mieszkowickiej, Pismo Zakładu Usług Komunalnych do Zarządu Miasta Mieszkowice dotyczące budynku muzeum „Sapera” w Gozdowicach z 18.10.1999.

⁴¹ H. Simiński, *Budowa muzeum w Gozdowicach...*, s. 248.

W Muzeum Pamiątek 1. Armii Wojska Polskiego w Starych Łysogórkach sytuacja w owych czasach również przedstawiała się niekorzystnie. Obiekt wymagał generalnego remontu, a wystawa stała – modernizacji (m.in. zakupu nowych gablot i zastąpienia starych tablic informacyjnych nowymi, wielojęzycznymi) oraz wzbogacenia o nowe eksponaty. Niestety, stało się wręcz odwrotnie – w 2013 roku zniknął z muzeum szereg egzemplarzy broni palnej, stanowiących ekspozycję stałą, zarekwirowanych przez policję. Postawiło to pod znakiem zapytania kwestię funkcjonowania placówki. Na szczęście jej sytuacją zainteresowały się lokalne media oraz parlamentarzyści, m.in. poseł Prawa i Sprawiedliwości Czesław Hoc (zachowano oryginalną pisownię):

I oto, dowiaduję się, że Muzeum w Starych Łysogórkach lada moment przestanie istnieć! Powód?! Otóż, utrzymanie Muzeum w Starych Łysogórkach (wynagrodzenie pracownika, koszty eksploatacji) – to ok. 100 tys. zł rocznie! Ponadto, eksponaty z okresu II wojny światowej, wybitni specjaliści ocenili, że „mogą być bronią, elementami broni bądź amunicją”, zatem zostały zdeponowane w Laboratorium Kryminalistycznym Komendy Wojewódzkiej Policji!? Póki co, nie zarekwirowano jeszcze Czołgu-Pomnika. I śmieszno! I straszno!⁴².

O tym jak poważne były to problemy, niech zaświadczy fakt, że muzeum w 2014 roku nie podjęło działalności, a na początku 2015 roku Rada Miejska w Mieszkowicach oficjalnie rozpatrywała kwestię, czy w związku ze złym stanem budynku w Starych Łysogórkach oraz znikomą ilością eksponatów nie przenieść ich do... muzeum w Gozdowicach⁴³.

Początki rewitalizacji

Niepewna i niekorzystna sytuacja opisana powyżej, budziła zrozumiały niepokój osób i środowisk, którym sprawa miejsc pamięci narodowej na ziemiach nadodrzańskich nie była obojętna. Szczególnym wyrazem tej troski stała się interpelacja, którą radny Zbigniew Kmieciak złożył w 2015 roku na sesji Rady Miejskiej w Mieszkowicach:

Czy podejmowano w ostatnich latach jakiegokolwiek działania, aby zwiększyć dotację na utrzymanie Rejonu Pamięci Narodowej od wojewody, który jest zobowiązany do utrzymania i remontów tego rejonu? Czy w programach finansowania unijnego można by było zmieścić projekt renowacji cmentarza wojennego i związanego z nim muzeum? Jakie były koszty utrzymania muzeum? Na ile można wycenić nasz szacunek, uznanie, wdzięczność i pamięć o żołnierzach, którzy polegli na naszej ziemi? Jak będą się czuli jeszcze żyjący koledzy poległych, którzy zagospodarowali nasz rejon? Niewymierne jest również to, co możemy zachować dla pamięci kolejnych pokoleń. A dodatkowo jeszcze jest przecież promocja gminy. Czy Pan Burmistrz i państwo radni bylibyście w stanie na

⁴² Autor nieznany, *Poseł Hoc chce pomóc rozwiązać problemy muzeum w Starych Łysogórkach*, <http://www.chojna24.pl/2015/02/pose-hoc-chce-pomoc-rozwiazac-problemy.html>, dostęp – 20.04.2020.

⁴³ Autor nieznany, *Co dalej z muzeum przy cmentarzu Siekierki?*, <http://www.chojna24.pl/2015/02/co-dalej-z-muzeum-przy-cmentarzu.html>, dostęp – 20.04.2020.

Cmentarzu Siekierkowskim ogłosić publicznie, że siedemdziesiątą rocznicę forsowania Odry »uczuliśmy« likwidacją muzeum?»⁴⁴.

Władze gminne nie były bynajmniej obojętne wobec postawionych kwestii – wręcz przeciwnie: zaczęły działać na rzecz restytucji opisanych placówek muzealnych już kilka lat wcześniej. Pierwszym krokiem ku temu było podpisanie w 2011 roku porozumienia pomiędzy Urzędem Miejskim w Mieszkowicach, Muzeum Oręża Polskiego w Kołobrzegu, Urzędem Marszałkowskim Województwa Zachodniopomorskiego, Starostwem Powiatowym w Gryfinie oraz Zakładem Usług Komunalnych w Mieszkowicach. Dzięki zaangażowaniu partnerów odświeżono wystawę stałą muzeum w Gozdowicach, wymieniono w budynku oświetlenie oraz stworzono tablice informacyjne w trzech językach (polski, angielski, niemiecki). Nieco później gmina Mieszkowice, dzięki pozyskaniu środków zewnętrznych z programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014–2020 przystąpiła do realizacji zadania „Remont budynku muzeum w Gozdowicach”. Efekt kilkuletnich prac był widoczny w 2014 roku, gdy władze gminy Mieszkowice wspólnie z przedstawicielami władz państwowych, wojewódzkich, wojskowych oraz przy udziale kombatanatów, dokonały uroczystego otwarcia wystawy stałej w gozdowickiej placówce⁴⁵. W ten sposób – dzięki wielowymiarowej współpracy oraz pozyskaniu środków zewnętrznych (przy udziale wkładu własnego gminy) – kłopoty Muzeum Pamiątek Wojsk Inżynieryjnych 1. Armii Wojska Polskiego zostały rozwiązane⁴⁶.

Nie poprawiało to jednak dramatycznej sytuacji muzeum w Starych Łysogórkach, dla którego należało poszukać podobnych rozwiązań. Władze gminy zdecydowały się zatem na dość odważny krok – i powołały muzeum z prawdziwego zdarzenia, łącząc razem obie placówki w Gozdowicach oraz Starych Łysogórkach (które według litery prawa były dotąd tylko izbami muzealnymi)⁴⁷.

Muzeum w nowej odsonie

W 2015 roku w Ministerstwie Kultury i Dziedzictwa Narodowego (MKiDN) zarejestrowano Muzeum Pamiątek 1. Armii Wojska Polskiego oraz Dziejów Ziemi Mieszkowickiej z siedzibą w Mieszkowicach, posiadające dwa oddziały terenowe: w Gozdowicach i Starych Łysogórkach.

Jego dyrektorem został Michał Dworczyk, historyk zamieszkały w Mieszkowicach, a jako pracownik został w następnym roku zatrudniony Kamil Iwanowski, pasjonat militariów ze Starego Błeszyna, który w poprzednich latach był opiekunem placówki

⁴⁴ R. Ryss, *Puste muzeum*, <https://gazetachojenska.pl/gazeta.php?numer=15-06&temat=9>, dostęp – 23.04.2020.

⁴⁵ Autor nieznany, *69 rocznica forsowania Odry*, <http://www.wzp.pl/biuro-prasowe/aktualnosci/69-rocznica-forsowania-odry>, dostęp – 23.04.2020.

⁴⁶ Przyczyniły się do niego zwłaszcza dwie osoby: burmistrz Mieszkowic – Andrzej Salwa oraz Paweł Pawłowski – ówczesny dyrektor Muzeum Oręża Polskiego w Kołobrzegu.

⁴⁷ Radni gminni podjęli w tej sprawie uchwałę jednogłośnie. R. Ryss, *Mieszkowice tworzą muzeum z prawdziwego zdarzenia*, <https://gazetachojenska.pl/gazeta.php?numer=15-13&temat=6>, dostęp – 26.04.2020.

w Gozdowicach. Powołana do życia została także pierwsza Rada Muzeum, w skład której weszli dwaj naukowcy Uniwersytetu Szczecińskiego: historyk dr hab. prof. US Radosław Skrycki i etnolog dr Piotr Maliński oraz Jan Adamczuk – kustosz mieszkowickiej Izby Pamiątek Regionalnych, Remigiusz Rzepczak – dyrektor gimnazjum i Teresa Hryniewicz – sekretarz gminy⁴⁸.

Nowo powołane kadry przystąpiły z zapałem do działania i już w 2016 roku rozpoczęto pierwszy etap prac remontowo-budowlanych w oddziale muzealnym w Starych Łysogórkach. W następnym roku, dzięki otrzymanemu dofinansowaniu z MKiDN, rozpoczęto drugi etap modernizacji budynku. W wyniku prac remontowych w latach 2016–2018 zainstalowano m.in. nowe oświetlenie, okna, kraty antywłamaniowe, system alarmowy, a także nowe, trójjęzyczne (polski, niemiecki, angielski) tablice informacyjne. Dodatkowo na terenie RPN w gminie Mieszkowice umieszczono tablice informacyjne z mapą atrakcji turystycznych (również dzięki wykorzystaniu środków z MKiDN).

Budynek w Starych Łysogórkach, w którym mieści się oddział Muzeum Pamiątek 1. Armii Wojska Polskiego oraz Dziejów Ziemi Mieszkowickiej w Mieszkowicach, na pierwszym planie czołg ciężki IS-2 – największy eksponat placówki. Fot. P. Maliński, 2017

Proturystyczna strategia rozwoju

Odnowienie budynków i ekspozycji muzealnych nie przełożyło się jednak od razu na napływ ogromnej rzeszy turystów, podobnej do tej, jaka odwiedzała RPN corocznie w czasach PRL. Należało dopiero stworzyć ofertę dopasowaną do aktualnych potrzeb rynku turystycznego, a zarazem uwzględniającą możliwości skromnej dwuosobowej kadry placówki.

⁴⁸ R. Ryss, *Jest Rada Muzeum*, <https://www.gazetachojenska.pl/gazeta.php?numer=16-05&temat=4>, dostęp – 26.04.2020.

Rozpoczęto od rzeczy absolutnie podstawowej, a mianowicie wprowadzenia muzeum w wirtualną rzeczywistość nowych mediów – utworzono oficjalne konto na jednym z portali społecznościowych (obecnie ma ono niespełna 2 tys. stałych odbiorców), uruchomiono pierwszą wersję strony internetowej (z wyszukiwarką nazwisk poległych żołnierzy pochowanych na cmentarzu w Starych Łysogórkach), założono również skrzynkę poczty elektronicznej.

Szybko stworzono również ofertę edukacyjną dla młodzieży szkolnej – między innymi lekcje muzealne, gry terenowe i wycieczki z przewodnikiem po RPN⁴⁹.

Muzeum szybko włączyło się też w życie kulturalne gminy Mieszkowice – poprzez organizację i współorganizację imprez, m.in. Europejskich Dni Dziedzictwa (we współpracy z Biurem Dokumentacji Zabytków w Szczecinie) i indywidualnych prelekcji (np. prezentacji filokartystycznej kolekcji Marcina Siwaka „Mieszkowice na starych pocztówkach”, która cieszyła się ogromnym zainteresowaniem mieszkańców miasta).

Na początku 2016 roku muzeum podpisało umowę o współpracy z Wydziałem Humanistycznym Uniwersytetu Szczecińskiego. Dzięki temu kadra placówki zyskała pomoc i wsparcie merytoryczne ze strony naukowców reprezentujących różne dyscypliny: historię, archeologię i etnologię. Z biegiem czasu w tę interdyscyplinarną kooperację włączyli się również aktywnie studenci (przede wszystkim archeologii i muzealnictwa), realizując wspólnie z pracownikami placówki różne działania – prelekcje, warsztaty, badania naukowe itp. Jako przykład można wymienić chociażby otwarcie – po przeszło 50 latach – wjazdu do czołgu ciężkiego IS-2, stojącego przed oddziałem muzealnym w Starych Łysogórkach i eksplorację jego wnętrza, w której wzięły udział studentki archeologii US, inwentaryzując znalezione tam przedmioty i nagrywając krótki film promocyjny⁵⁰.

Promocja medialna i nowe inicjatywy

Ta aktywność muzeum nie umknęła uwadze mediów, dzięki czemu muzeum zaistniało w radiu i telewizji, między innymi w programach: „Szlak nadodrzański” w Radiu Szczecin, „Z naturą na co dzień” w TVP Historia czy „Dzika Odra” w TVP3 Szczecin⁵¹. Transmitowane w środkach masowego przekazu materiały podkreślały różnorodność obszarów nadodrzańskich i ich atrakcyjność turystyczną, poczynając od walorów przyrodniczych Cedyńskiego Parku Krajobrazowego, a skończywszy na bogatej historii RPN. Jednak najważniejszym medialnym wydarzeniem było przedstawienie muzeum w 14 odcinku

⁴⁹ Autor nieznany, *Muzeum Pamiątek 1. Armii Wojska Polskiego oraz Dziejów Ziemi Mieszkowickiej w Gozdowicach (gm. Mieszkowice)*, [w:] *Powiat gryfiński w działaniu*, opr. M. Baczyńska-Padjasek, S. Sowińska, Gryfino 2017, s. 14.

⁵⁰ P. Maliński, *Muzealna współpraca*, „Przegląd Uniwersytecki – pismo Uniwersytetu Szczecińskiego” 2017, nr 7–12, s. 33–34. Wspomniany film jest dostępny w Internecie pod adresem: <https://www.youtube.com/watch?v=wYGI7zcSUMk>, dostęp – 29.06.2020.

⁵¹ E. Bielecka, *Świat jest piękny*, <http://radioszczecin.pl/330,10,25032017-szlak-nadodrzański>, dostęp – 27.04.2020; M. Hryniewicz, *Z naturą na co dzień*, <https://www.youtube.com/watch?v=vvegLODY4Sg>, dostęp – 27.04.2020; K. Rabski, *Dzika Odra*, <https://www.youtube.com/watch?v=qKtV1U0N4zA>, dostęp – 27.04.2020.

programu Bogusława Wołoszańskiego „Tajna historia XX wieku”, emitowanym w telewizji Polsat Play⁵². Dokument „Ogień i woda” dotyczył forsowania Odry w ramach operacji berlińskiej oraz współczesnej akcji wydobycia fragmentów wraku łodzi desantowej (zatopionej podczas walk w 1945 roku) i znalezionych w nim artefaktów, które po konserwacji wzbogaciły wystawę stałą oddziału muzealnego w Gozdowicach⁵³.

W 2017 roku Wydział Bezpieczeństwa i Ochrony Informacji Niejawnych Urzędu Marszałkowskiego Województwa Zachodniopomorskiego zorganizował w RPN Złot Klas Mundurowych. Jego celem była wymiana doświadczeń szkół prowadzących klasy mundurowe oraz integracja środowiska szkolnego zainteresowanego obronnością kraju i historią regionu. Wizyta studyjna przybliżyła młodzieży historię wydarzeń z 972 roku oraz 1945 roku, upamiętnionych w RPN. W spotkaniu udział wzięło prawie 100 uczniów z 10 zachodniopomorskich szkół.

W owym roku w Gozdowicach odbyły się także „VI Wakacje z historią” – wydarzenie, które ściągnęło około 60 miłośników historii, zabytków i eksploracji z całego kraju⁵⁴. Impreza połączona była z rodzinnym piknikiem. Taka formuła pozwoliła uczestnikom poznać historię regionu, jego zabytki oraz odwiedzić lokalne atrakcje turystyczne⁵⁵. Wkład muzeum w rozwój turystyczny i kulturalny regionu dostrzegły zarówno media⁵⁶, jak i władze powiatowe – placówka została nominowana do 12. edycji konkursu o Nagrodę Starostwa Gryfińskiego za promocję powiatu w kategorii kultura⁵⁷.

Najwyższe władze państwowe w RPN

W następnym roku w gminie Mieszkowice odbyło się szereg wydarzeń uświetniających obchody 100-lecia odzyskania niepodległości przez Polskę, w których czynny

⁵² B. Wołoszański, *Tajna historia XX wieku*, <https://vod.pl/programy-tv/tajna-historia-xx-w-ogien-i-woda/t7gr1q4>, dostęp – 27.04.2020.

⁵³ P. Maliński, P. Krajewski, S. Radaszewski, *Wrak łodzi z parku przepławowego NLP w Rejonie Pamięci Narodowej*, „Materiały Zachodniopomorskie” 2016 t. XII, s. 647–656; P. Maliński, P. Krajewski, S. Radaszewski, K. Gutkowska, *Underwater Memorabilia of World War II – a Military Boat Wreck of Light Pontoon Bridge NLP and Its Cargo*, [w:] *3rd Warsaw Seminar on Underwater Archaeology: Abstract Book. Warsaw, 17–18 of January 2019*, red. A. Chołuj, M. Mileszczyk, M. Nowakowska, A. Brzóska, Warszawa 2019, s. 34.

⁵⁴ M. Dworczyk, *Wyprawa przez 1000 lat, dwie bitwy i granicę na Odrze*, „Odkrywca. Skarby – wojna – historia” 2017 nr 10, s. 52–54.

⁵⁵ R. Herman, *Badania – edukacja – rekreacja. Nowatorskie podejście do popularyzacji historii Rejonu Pamięci Narodowej Cedynia-Siekierki-Gozdowice*, [w:] *VI Nadodrzańskie Spotkania z Historią 2018*, red. A. Chludziński, Pruszcz Gdański–Mieszkowice 2018, s. 213–224.

⁵⁶ E. Bielecka, *Wakacje z Historią*, <https://szczecin.tvp.pl/33555126/wakacje-z-historia>, dostęp – 29.04.2020; P. Kaweński, *Wakacje z Historią w Gozdowicach*, <http://www.chojna24.pl/2017/08/wakacje-z-historia-w-gozdowicach-foto.html>, dostęp – 29.04.2020.

⁵⁷ R. Ryss, *Bociany rozdane*, <https://gazetachojenska.pl/gazeta.php?numer=17-46&temat=2>, dostęp – 29.04.2020; Autor nieznany, 12. EDYCJA (LATA 2016/2017), <http://www.gryfino.powiat.pl/naturalnie-powiat-gryfinski/nagroda-starosty-gryfinskiego/2153-12-edycja-lata-2016-2017>, dostęp – 29.04.2020.

udział wzięli pracownicy Muzeum Pamiątek 1. Armii Wojska Polskiego oraz Dziejów Ziemi Mieszkowickiej. Była to m.in. konferencja poświęcona tematyce powojennego osadnictwa na ziemiach nadodrzańskich (której kierownikiem był dyrektor muzeum), spektakl teatralny „Nasze wspólne niebo” ukazujący historię miłosną Niemki i Polaka (Elwiry i Fortunata Profé-Mackiewiczów) z Mieszkowic (przedstawiony przez aktorów ze Stowarzyszenia Art-Drama z Gorzowa Wielkopolskiego)⁵⁸ oraz wystawa czasowa „Armia Błękitna w walkach o niepodległość Polski 1917–1920” (udostępniona przez Biuro Dokumentacji Zabytków w Szczecinie) prezentowana w oddziale muzealnym w Starych Łysogórkach. Z kolei Gozdowice stały się metą dla sportowej sztafety żołnierzy 2. Stargardzkiego Batalionu Saperów, którzy 100. rocznicę odzyskania niepodległości uczcili biegiem na dystansie 107 km⁵⁹.

Władze gminy Mieszkowice, na przestrzeni ostatnich lat poczyniły wiele starań na rzecz ochrony miejsc pamięci i promocji dziedzictwa kulturowego w RPN. Corocznie w lutym urządzano, we współpracy z innymi instytucjami, uroczystości patriotyczne w Czeliźnie z okazji wbicia pierwszego polskiego słupa granicznego nad Odrą w 1945 roku. Z kolei w kwietniu w Starych Łysogórkach i Gozdowicach organizowano obchody kolejnych rocznic forsowania Odry. Wysiłki i zaangażowanie gospodarzy Ziemi Mieszkowickiej, zostały docenione przez najwyższe władze państwowe: w 2016 roku uroczystości 71. rocznicy forsowania Odry zostały objęte patronatem honorowym przez prezydenta RP Andrzeja Dudę⁶⁰. W 2017 roku prezydent wziął osobiście udział w obchodach, złożył kwiaty na Siekierkowskim Cmentarzu Wojennym Żołnierzy 1. Armii Wojska Polskiego w Starych Łysogórkach, a w trakcie przemówienia wygłosił pamiętne słowa: *krwem przelana za ojczyznę jest jedna i nie wolno dzielić tych, którzy za nią polegli*⁶¹. W kolejnych uroczystościach rocznicowych forsowania Odry również brali udział przedstawiciele władz państwowych, wojewódzkich, powiatowych, samorządowych, kościelnych i wojskowych oraz ostatni jeszcze żyjący kombatanci. Między innymi w 2019 roku pracownicy muzeum mieli okazję oprowadzić po nim Mariusza Błaszczaka, ministra obrony narodowej oraz Joachima Brudzińskiego, ministra spraw wewnętrznych i administracji⁶². W ten sposób obchody stały się doskonałą okazją do promocji muzeum i całego RPN.

⁵⁸ R. Ryś, *Scena i życie*, <https://www.gazetachojenska.pl/gazeta.php?numer=18-38&temat=3>, dostęp 29.04.2020; Autor nieznany, *Przez krew do wolności wydarzenia kulturalno-historyczne promujące obszar LSR*, https://mieszkowice.pl/aktualnosci/pokaz/364_przez_krew_do_wolnosci_wydarzenia_kulturalno-historyczne_promujace_obszar_lsr, dostęp – 29.04.2020.

⁵⁹ A. Stradomski, *Saperzy w hołdzie Niepodległej*, https://archiwum-2bsap.wp.mil.pl/pl/1_212.html, dostęp – 29.04.2020.

⁶⁰ P. Maliński, *Obchody 71. rocznicy...*, s. 67.

⁶¹ A. Kraśnicki Jr, *Prezydent Duda na rocznicy forsowania Odry: „Nie wolno dzielić tych, którzy polegli za ojczyznę”*, <https://szczecin.wyborcza.pl/szczecin/7,34939,21747810,prezydent-duda-na-rocznicy-forsowania-odry-nie-wolno-dzielic.html>, dostęp – 29.04.2020.

⁶² E. Bielecka, *W Gozdowicach obchody 74. rocznicy forsowania Odry*, <https://dzieje.pl/aktualnosci/obchody-74-rocznicy-forsowania-odry>, dostęp – 29.04.2020.

Podsumowanie

W swojej historii, która zaczęła się w latach sześćdziesiątych w PRL, opisane nadodrzańskie muzea przeżywały lepsze i gorsze czasy. Mimo zmiennych kolei losu, na szczęście żadne z nich nie uległo likwidacji. Obecnie byt tych placówek jest zabezpieczony – mieszczą się w odnowionych budynkach, ich zbiory sukcesywnie się poszerzają, a pracuje w nich skromna liczebnie (zaledwie trzyosobowa), lecz mocno zaangażowana grupa pasjonatów historii i militariów, wspierana przez Radę Muzeum i zaprzyjaźnionych ludzi nauki, kultury i sztuki.

Widok z lotu ptaka na Siekierkowski Cmentarz Wojenny Żołnierzy 1. Armii Wojska Polskiego (po lewej) i lapidarium (po prawej) w Starzych Łysogórkach, fot. P. Maliński, 2018

RPN od momentu swego powstania stanowił atrakcyjne dla turystów miejsce, w którym przepiękna przyroda Cedyńskiego Parku Krajobrazowego przeplata się z historią liczącą ponad 1000 lat⁶³. Turyści, którzy wybiorą na mapie województwa zachodniopomorskiego obszar RPN jako cel swojej wizyty raczej nie będą się czuć zawiedzeni. Lokalne władze i instytucje zadbały, by przybyšom nie brakowało coraz to nowych miejsc do zwiedzania. Jako przykład można tu podać nowopowstałe miejsce pamięci – lapidarium w Starzych Łysogórkach⁶⁴. Ta monumentalna instalacja architektoniczno-przestrzenna,

⁶³ I. Krochmal, *Walory turystyczne Rejonu Pamięci Narodowej*, „Problemy Transportu i Łączności” 1992, nr 2, s. 37–41.

⁶⁴ P. Maliński, M. Dworczyk, *Krzyże nad Odrą. Nowe lapidarium z dawnych pomników nagrobnych w Rejonie Pamięci Narodowej*, [w:] *IV Nadodrzańskie Spotkania z Historią 2016*, red. A. Chłudziński, Pruszcz Gdański–Mieszkowice 2016, s. 181–196.

utworzona w 2016 roku z inicjatywy burmistrza Mieszkowic, Andrzeja Salwy, jest sukcesywnie rozbudowywana, a w 2018 roku przybrała formę „mapy pamięci narodowej” ukazującej miejsca walk niepodległościowych i męczeństwa Polaków⁶⁵.

Warto w tym miejscu podkreślić, że ziemię mieszkowicką odwiedzają co roku licznie nie tylko Polacy, ale również sporo sąsiadów zza Odry. Wielu Niemców przybywa na wschodni brzeg rzeki na pokładzie wyjątkowego promu-bocznokołowca „Bez granic”, kursującego między Gozdowicami a Güstebieser Loose, który sam w sobie jest jeszcze jedną lokalną atrakcją turystyczną (niestety nieczynną w 2020 roku w związku z pandemią COVID-19)⁶⁶.

Krajobraz Odry i jej wschodniego brzegu, na pierwszym planie prom „Bez Granic” przy przystani w Gozdowicach i grupa niemieckich turystów. Fot. P. Maliński, 2017

Region jest otwarty również dla miłośników ekologicznych sposobów podróżowania – w 2018 roku powstała 36-kilometrowa ścieżka rowerowa łącząca Trzcieszko-Zdrój z Siekierkami⁶⁷. Niedawno ruszyły też prace adaptacyjne na mostach kolejowych

⁶⁵ P. Maliński, *Przemiany lapidarium w Starych Łysogórkach. Nowe elementy, ich treści i przesłania*, [w:] *VI Nadodrzańskie Spotkania z Historią 2018*, red. A. Chłodziński, Pruszcz Gdański–Mieszkowice 2018, s. 225–232.

⁶⁶ Tenże, *Między dwoma brzegami. Prom Bez Granic w Gozdowicach*, „Przegląd Uniwersytecki – pismo Uniwersytetu Szczecińskiego” 2015, nr 10–12, s. 38–40.

⁶⁷ Autor nieznan, *Otwarto trasę rowerową Siekierki – Trzcieszko-Zdrój*, <https://edroga.pl/mobilnosc/otwarto-trase-rowerowa-siekierki-trzcieszko-zdroj-151015959>, dostęp – 30.04.2020.

w Siekierkach (z których jeden przebiega nad Odrą, a drugi nad jej prawobrzeżnym obszarem zalewowym), mające na celu ich dostosowanie dla potrzeb transgranicznej turystyki rowerowej i pieszej⁶⁸.

Podsumowując, obszar RPN posiada ogromny, częściowo tylko wykorzystany potencjał turystyczny – zwłaszcza na niwie turystyki kulturowej. Obecnie, po latach „niepamięci”, RPN przeżywa swój renesans, dzięki świadomym i konsekwentnym działaniom lokalnych władz, które w rozwoju turystyki widzą szansę na gospodarczy rozkwit regionu. Oczywiście w tym zakresie jest jeszcze wiele do zrobienia, między innymi szwankuje oznakowanie terenu – na trasach powinno się znaleźć więcej znaków informacyjnych. Poza tym lokalna baza noclegowa, choć nieustannie się rozwija, jest wciąż zbyt mała, by obsłużyć w sezonie coraz liczniejsze grupy turystyki zorganizowanej. Lokalne instytucje, firmy i osoby prywatne powinny więc przede wszystkim wspólnie pracować nad optymalizacją oferty i rozwojem zaplecza turystycznego oraz innowacyjnymi sposobami promocji nadodrzańskich ziem, które dla wielu turystów wciąż pozostają miejscem nieznanym.

Archiwalia

Archiwum Państwowe w Szczecinie

Zespół Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Szczecinie

Archiwum Muzeum Pamiątek 1. Armii WP oraz Dziejów Ziemi Mieszkowickiej

Pismo Zakładu Usług Komunalnych do Zarządu Miasta Mieszkowice dotyczące budynku muzeum „Sapera” w Gozdowicach z 18.10.1999.

Złota Księga, Siekierki 1961.

Bibliografia

Affek-Bujalska B., *Groby i cmentarze żołnierzy Wojska Polskiego poległych w latach 1944–1945*, „Przeszłość i Pamięć” 1999, nr 2, s. 31–40.

Autor nieznany, 12. EDYCJA (LATA 2016/2017), <http://www.gryfino.powiat.pl/naturalnie-powiat-gryfinski/nagroda-starosty-gryfinskiego/2153-12-edycja-lata-2016-2017>, dostęp – 29.04.2020.

Autor nieznany, 69 rocznica forsowania Odry, <http://www.wzp.pl/biuro-prasowe/aktualnosci/69-rocznica-forsowania-odry>, dostęp – 23.04.2020.

Autor nieznany, *Cmentarze wojenne*, [w:] *Historia i pamięć. Cmentarze powiatu gryfińskiego*, opr. M. Baczyńska-Padjasek, S. Cieśla, Gryfino–Szczecin 2012, s. 88–95.

Autor nieznany, *Co dalej z muzeum przy cmentarzu Siekierki?*, <http://www.chojna24.pl/2015/02/co-dalej-z-muzeum-przy-cmentarzu.html>, dostęp – 20.04.2020.

⁶⁸ A. Kraśnicki Jr, *Latem 2021 r. przejedziemy rowerami przez Odrę. Jest przetarg na adaptację mostu w Siekierkach*, <https://szczecin.wyborcza.pl/szczecin/7,34939,24786659,latem-2021-roku-przejedziemy-rowerami-przez-odre-jest-przetarg.html>, dostęp – 30.04.2020.

- Autor nieznany, *Muzeum Pamiątek 1. Armii Wojska Polskiego oraz Dziejów Ziemi Mieszkowickiej w Gozdowicach (gm. Mieszkowice)*, [w:] *Powiat gryfiński w działaniu*, opr. M. Baczyńska-Padjasek, S. Sowińska, Gryfino 2017, s. 13–15.
- Autor nieznany, *Muzeum Pamiątek Wojsk Inżynieryjnych 1. Armii Wojska Polskiego w Gozdowicach*, „Gazeta Muzealna” 2012, nr 4, s. 10.
- Autor nieznany, *Otwarto trasę rowerową Siekierki – Trzczińsko-Zdrój*, <https://edroga.pl/mobilnosc/otwarto-trase-rowerowa-siekierki-trzcinsko-zdroj-151015959>, dostęp – 30.04.2020.
- Autor nieznany, *Posel Hoc chce pomóc rozwiązać problemy muzeum w Starych Łysogórkach*, <http://www.chojna24.pl/2015/02/pose-hoc-chce-pomoc-rozwiazac-problemy.html>, dostęp – 20.04.2020.
- Autor nieznany, *Przez krew do wolności wydarzenia kulturalno-historyczne promujące obszar LSR*, https://mieszkowice.pl/aktualnosc/pokaz/364_przez_krew_do_wolnosc_i_wydarzenia_kulturalno-historyczne_promujace_obszar_lsr, dostęp – 29.04.2020.
- Bielecka E., Świat jest piękny, <http://radioszczecin.pl/330,10,25032017-szlak-nadodrzenski>, dostęp – 27.04.2020.
- Bielecka E., *Wakacje z Historią*, <https://szczecin.tvp.pl/33555126/wakacje-z-historia>, dostęp – 29.04.2020.
- Bielecka E., *W Gozdowicach obchody 74. rocznicy forsowania Odry*, <https://dzieje.pl/aktualnosc/obchody-74-rocznicy-forsowania-odry>, dostęp – 29.04.2020.
- Czerkawski A., Dunin-Wąsowicz M., *Czelin. Pierwszy polski słup graniczny na Odrze*, Warszawa 1970.
- Dąbrowska M., „Wyzwolenie” i polski początek – 75. rocznica przyłączenia Ziemi Zachodnich i Północnych do Polski, „Biuletyn Instytutu Zachodniego” 2020, nr 18, s. 1–8.
- Duda T., *Góra Czycibora koło Osinowa Dolnego*, [w:] *Kanon krajoznawczy województwa zachodniopomorskiego*, red. M. Duda, T. Duda, R. Śledziński, Szczecin 2014, s. 76.
- Dworczyk M., *Wyprawa przez 1000 lat, dwie bitwy i granicę na Odrze*, „Odkrywca. Skarby – wojna – historia” 2017, nr 10, s. 52–54.
- Erenc M., *Udział 1 Brygady Moździerzy Wojska Polskiego w likwidacji niemieckiego przyczółka pod Cedynią w 1945 roku*, „Przegląd Zachodniopomorski” 1992, t. VII, z. 4, s. 153–157.
- Herman R., *Badania – edukacja – rekreacja. Nowatorskie podejście do popularyzacji historii Rejonu Pamięci Narodowej Cedynia-Siekierki-Gozdowice*, [w:] *VI Nadodrzańskie Spotkania z Historią 2018*, red. A. Chłudziński, Pruszcz Gdański–Mieszkowice 2018, s. 213–224.
- Hryniewicz M., *Z naturą na co dzień*, <https://www.youtube.com/watch?v=vvegLODY4Sg>, dostęp – 27.04.2020.
- Jania-Szczechowiak M., *Dom zły? Obraz domu na „Ziemiach Odzyskanych” we wspomnieniach Kresowiaków osiedlonych na „Polskim Dzikim Zachodzie” w latach 1944–1945*, [w:] *„Ziemia Odzyskana”. W poszukiwaniu nowych narracji*, red. E. Kledzik, M. Michalski, M. Praczyk, Poznań 2018, s. 329–354.

- Jankowiak S., *Jakie powinny być zachodnie granice Polski? Argumenty nie tylko polityczne*, [w:] *„Ziemie Odzyskane”. W poszukiwaniu nowych narracji*, red. E. Kledzik, M. Michalski, M. Praczyk, Poznań 2018, s. 227–256.
- Kaweński P., *Wakacje z Historią w Gozdowicach*, <http://www.chojna24.pl/2017/08/wakacje-z-historia-w-gozdowicach-foto.html>, dostęp – 29.04.2020.
- Klementowski R., „...szli wszędzie, dokąd ich partia posłała...” – „Odzyskiwanie” Ziemi Zachodnich w kontekście polityki pamięci historycznej władz po 1945 roku, [w:] *„Ziemie Odzyskane” W poszukiwaniu nowych narracji*, red. E. Kledzik, M. Michalski, M. Praczyk, Poznań 2018, s. 279–304.
- Krajewska A., Żywczyk H., *Odstąpienie Pomnika Polskiego Zwycięstwa nad Odrą*, „Kurier Szczeciński” 1972, nr 149, s. 1, 4–5.
- Kraśnicki Jr A., *Latem 2021 r. przejedziemy rowerami przez Odrę. Jest przetarg na adaptację mostu w Siekierkach*, <https://szczecin.wyborcza.pl/szczecin/7,34939,24786659,latem-2021-roku-przejedziemy-rowerami-przez-odre-jest-przetarg.html>, dostęp – 30.04.2020.
- Kraśnicki Jr A., *Prezydent Duda na rocznicy forsowania Odry: „Nie wolno dzielić tych, którzy polegli za ojczyznę”*, <https://szczecin.wyborcza.pl/szczecin/7,34939,21747810,prezydent-duda-na-rocznicy-forsowania-odry-nie-wolno-dzielic.html>, dostęp – 29.04.2020.
- Krochmal I., *Walory turystyczne Rejonu Pamięci Narodowej*, „Problemy Transportu i Łączności” 1992, nr 2, s. 37–41.
- Liskowacki A.D., *Spalili ci już, ojciec, te twoje medale... Ogień pod muzeum*, „Kurier Szczeciński” 1996, nr 64, s. 19.
- Maliński P., *Między dwoma brzegami. Prom Bez Granic w Gozdowicach*, „Przegląd Uniwersytecki – pismo Uniwersytetu Szczecińskiego” 2015, nr 10–12, s. 38–40.
- Maliński P., *Obchody 71. rocznicy forsowania Odry. Badacze z US w Rejonie Pamięci Narodowej*, „Przegląd Uniwersytecki – pismo Uniwersytetu Szczecińskiego” 2016, nr 4–6, s. 66–69.
- Maliński P., *Muzealna współpraca*, „Przegląd Uniwersytecki – pismo Uniwersytetu Szczecińskiego” 2017, nr 7–12, s. 32–34.
- Maliński P., *Przemiany lapidarium w Starych Łysogórkach. Nowe elementy, ich treści i przesłania*, [w:] *VI Nadodrzańskie Spotkania z Historią 2018*, red. A. Chłudziński, Pruszcz Gdański–Mieszkowice 2018, s. 225–232.
- Maliński P., Dworczyk M., *Krzyże nad Odrą. Nowe lapidarium z dawnych pomników nagrobnych w Rejonie Pamięci Narodowej*, [w:] *IV Nadodrzańskie Spotkania z Historią 2016*, red. A. Chłudziński, Pruszcz Gdański–Mieszkowice 2016, s. 181–196.
- Maliński P., Krajewski P., Radaszewski S., *Wrak łodzi z parku przeprawowego NLP w Rejonie Pamięci Narodowej*, „Materiały Zachodniopomorskie” 2016, s. 647–656.
- Maliński P., Krajewski P., Radaszewski S., Gutkowska K., *Underwater Memorabilia of World War II – a Military Boat Wreck of Light Pontoon Bridge NLP and Its Cargo*, [w:] *3rd Warsaw Seminar on Underwater Archaeology: Abstract Book*. Warsaw,

- 17–18 of January 2019, red. A. Chołuj, M. Mileszczyk, M. Nowakowska, A. Brzóska, Warszawa 2019.
- Migdalski P., „... w tej strażnicy Rzeczypospolitej”. *Rejon Pamięci Narodowej Cedynia-Gozdowice-Siekierki*, Szczecin–Poznań 2007.
- Migdalski P., *Dzieje cmentarza wojennego żołnierzy 1. Armii Wojska Polskiego w Siekierkach*, [w:] *Tym samym pociągiem... Przesiedlenia przymusowe, procesy dezintegracyjne i integracyjne na Pomorzu Zachodnim i ziemi lubuskiej w latach 1939–1949 w wyborze prac magisterskich powstałych na seminarium Jana M. Piskorskiego*, red. K. Marciszewska, P. Migdalski, Chojna 2013, s. 141–162.
- Migdalski P., *Gozdowickie miejsca pamięci w Polsce Ludowej*, [w:] *IV Nadodrzańskie spotkania z historią 2016*, red. A. Chludziński, Pruszcz Gdański–Mieszkowice 2016, s. 161–179.
- Migdalski P., *Obchody Tysiąclecia Państwa Polskiego w Cedyni (badania naukowe, uroczystości w 1959 i 1966 roku)*, „Rocznik Chojeński” 2016, t. VIII, s. 257–298.
- Pawłowski P., *Muzeum Pamiątek Wojsk Inżynieryjnych 1. Armii Wojska Polskiego w Gozdowicach na szlaku zachodniopomorskich muzeów wojskowych*, [w:] *Nadodrzańskie spotkania z historią 2014. II Polsko-Niemiecka Konferencja Naukowa, Mieszkowice, 25 kwietnia 2014 r. Treffen mit der Geschichte an der Oder 2014. 2. Deutsch-Polnische Wissenschaftliche Konferenz, Mieszkowice (Bärwalde Nm.), 25. April 2014.*, red. A. Chludziński, Pruszcz Gdański–Mieszkowice 2014, s. 339–348.
- Pohl K., *Cedynia-Siekierki*, Szczecin 1978.
- Pohl K., *Rejon Pamięci Narodowej Cedynia-Siekierki*, Szczecin 1985.
- Rabski K., *Dzika Odra*, <https://www.youtube.com/watch?v=qKtV1U0N4zA>, dostęp – 27.04.2020.
- Rędzioch B., *Z ich krwi wyrasta nowa Polska*, „Kurier Szczeciński” 1953 nr 244, s. 3.
- Ryss R., *Bociany rozdane*, <https://gazetachojenska.pl/gazeta.php?numer=17-46&temat=2>, dostęp – 29.04.2020.
- Ryss R., *Jest Rada Muzeum*, <https://www.gazetachojenska.pl/gazeta.php?numer=16-05&temat=4>, dostęp – 26.04.2020.
- Ryss R., *Mieszkowice tworzą muzeum z prawdziwego zdarzenia*, <https://gazetachojenska.pl/gazeta.php?numer=15-13&temat=6>, dostęp – 26.04.2020.
- Ryss R., *Polscy osadnicy nad Odrą po 1945 roku – historia bez precedensu*, „Rocznik Chojeński” 2018, t. X, s. 253–264.
- Ryss R., *Puste muzeum*, <https://gazetachojenska.pl/gazeta.php?numer=15-06&temat=9>, dostęp – 23.04.2020.
- Ryss R., *Scena i życie*, <https://www.gazetachojenska.pl/gazeta.php?numer=18-38&temat=3>, dostęp 29.04.2020.
- Simiński H., *Budowa Muzeum w Gozdowicach i pozyskiwanie pierwszych eksponatów*, „Rocznik Chojeński” 2013, t. 5, s. 233–255.
- Stanisławski W., *Cmentarz żołnierzy 1 Armii Wojska Polskiego w Siekierkach*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1989, nr 4, s. 3–24.

Stradomski A., *Saperzy w hołdzie Niepodległej*, https://archiwum-2bsap.wp.mil.pl/pl/1_212.html, dostęp – 29.04.2020.

Wituszyński E., *Siekierki, niedziela 15.X.1961*, „Kurier Szczeciński” 1961 nr 244, s. 1–3.

Wituszyński E., *Dziś uroczystości 20-lecia forsowania Odry w Siekierkach*, „Kurier Szczeciński” 1965, nr 90, s. 1–2.

Wituszyński E., *Uroczystości na polu chwały*, „Kurier Szczeciński” 1965 nr 91, s. 1–2.

Wołoszański B., *Tajna historia XX wieku*, <https://vod.pl/programy-tv/tajna-historia-xx-w-ogien-i-woda/t7gr1q4>, dostęp – 27.04.2020.

O AUTORACH

MICHAŁ DWORCZYK – magister historii, absolwent Uniwersytetu Szczecińskiego. Od 2015 roku dyrektor Muzeum Pamiątek 1. Armii Wojska Polskiego oraz Dziejów Ziemi Mieszkowickiej. Działacz na rzecz regionu, współorganizator VI i IX Wakacji z Historią w Gozdowicach, autor publikacji na temat dziejów regionu. Członek Towarzystwa Miłośników Ziemi Mieszkowickiej oraz Stowarzyszenia Historyczno-Eksploracyjnego Bärwalde-Königsberg.

DR PIOTR MALIŃSKI – etnolog afrykanista, absolwent Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, od 2013 roku zatrudniony na stanowisku adiunkta na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Szczecińskiego. W latach 2016–2019 pełnił funkcję przewodniczącego Rady Muzeum Pamiątek 1. Armii Wojska Polskiego oraz Dziejów Ziemi Mieszkowickiej w Mieszkowicach. Zajmuje się interdyscyplinarnymi badaniami krajobrazu i dziedzictwa kulturowego rzek oraz dolin rzecznych (zwłaszcza Dolnej Odry i Nilu Środkowego).
